Rok II. Warszawa, kwiecień 1936. Nr. 13.

POLSKA

KURPIE

DZIELNY LUD PUSZCZAŃSKI

Tratwy na i zcce Pissie, dopływie Narwi. Ciężka praca — spychanie osiadłych na mieliźnie tratew.

I

Ej Kurpiku! Ej Kurpiku!
Na co strzelby mas?
— Abym bronił mej ojczyzny
Kiedy przyjdzie czas.

Jąkże bronić będziesz kraju,
Gdy siedzisz wśród drzew?
Ej, niejeden Kurp już oddał
Za Ojczyznę krew!

Ho! — zapada wróg w głąb puszczy
A tu nagle: stój!
Z za pni drzewnych, od wykrótów
Leci kulek rój. —

Hej, nie damy naszej puszczy
Obcemu do rąk.
Bronić będziem chat i pola
1 tych naszych łąk.

Kościół w Kadzidle powiatu Ostrołęckiego
Podczas niedzielnego nabożeństwa lub jarmarków można tu zoba= czyi piękne stare stroje kurpiowskie, które przetrwały tu do dzi= siaj prawie bez zmian.

Puszcze, czyli niezgłębione okiem ludzkiem nie przeniknione, ręką i siekierą nietknięte, dziewicze, odwieczne bory i lasy — zajmowały w dawnej Polsce nieraz wielkie przestrzenie, nadając tym połaciom ziemi naszej specjalnie uroczysty, pierwotny wygląd. Potężne, olbrzymie sosny, jodły, świerki, buki i dęby, rosnące tak gęsto, że wierzchołki ich splatały się w jedno cieniste, sklepienie, przeplatane liściastą krzewiną i jałowcem, podszyte paprocią i borowiną, a w światlejszych miejscach i wrzosem, — żyły i rosły wiekami swobodnie, ginąc dopiero naturalną śmiercią, gdy burze, lub huragany, zgrzybiały pień strzaskały, albo z korzeniami na ziemię zwaliły.

Szumiąc, śpiewała puszcza jakiś prastary hymn na cześć Boga i słońca, modliła się szepcząc jakieś nieskończenie długie pacierze, gwarzyła wesoło o szczęśliwych czasaeh tak dawnych, że wszelki słuch o nich zaginął, lub huczała oburzeniem, piorunując na czasy obecne. Dawała ona przytulisko wszelkiemu grubszemu i drobniejszemu zwierzowi dzikiemu, udzielała też schroniska ludziom, którzy w jej łonie wśród drapieżnych wilków i kudłatych niedźwiedzi, czuli się lepiej i bezpieczniej, niż między braćmi, sąsiadami na otwartych, cywilizowanych, ale narażonych na wszelkie najazdy, przestrzeniach.

Puszcz takich większych, nie licząc litewskich, górskich i wielu pomniejszych, było na obszarze dawnej Polski kilka: Niepołomnicka pod Krakowem, Świętokrzyska w Kieleckiem, Białowieska w Grodzieńskiem, Kozienicka w Radomskiem, Kampinowska za Warszawą i Kurpiowska, zwana obecnie Myszyniecką, w ziemi Mazowieckiej. Z puszcz tych dziś, poza Białowieską, która jeszcze najlepiej się trzyma, pozostały niestety zaledwie resztki. Jednak, kto zagłębi się dziś jeszcze w te nikłe szczątki minionej sławy puszczańskiej, między te drzewa, ostatnie epigony i świadki przeszłości górnej i chmurnej, w tego duszy budzą się jakieś niesamowite wspomnienia przeżyć, jakby przez zamieszkujących je niegdyś, przedhistorycznych praojców naszych, dziedzicznie nam przekazanych.

Podobny los, co i inne, lecz może jednak ostatnio w jeszcze szybszym tempie, jako położonej w nadgranicznym pasie Prus Wschodnich, — spotkał i puszczę Kurpiowską.

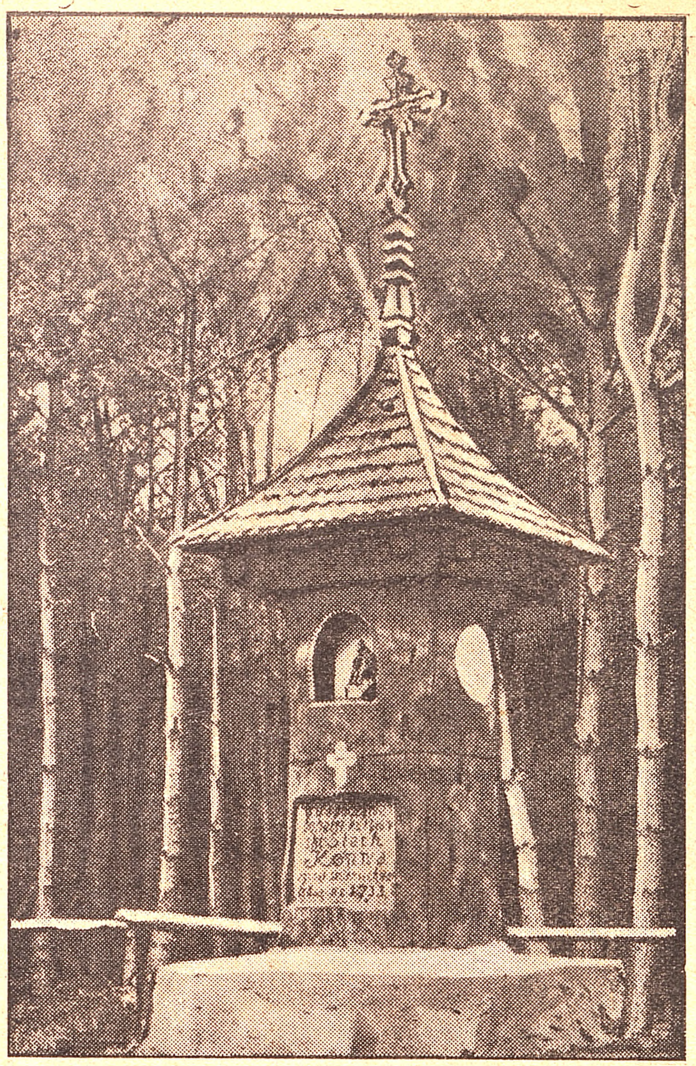
Ciągnęła się ona niegdyś nieprzerwanym borem wysokopiennych sosen i olbrzymich dębów, wzdłuż rzeki Narwi, między jej dopływami Pissą i Orzycem, zajmując znaczną przestrzeń między dzisiejszemi miastami: Nowogrodem, Kolnem, Ostrołęką, Myszyńcem, Przasnyszem, Chorzelami. Poprzeżynana kilkoma jeszcze rzeczkami; jak: Skwa, Rozoga, Omułew — obejmuje łonem swojem kilka dużych, niegdyś bogatych w ryby, jezior, które dziś wysychając powoli, kryją namuł i bagno pod lustrzaną taflą!

Puszczę od wcześniejszych jeszcze, niż piastowskie, czasów, zamieszkiwały łechickie plemiona, o czem świadczą liczne wykopaliska, ślady grodzisk i cmentarzysk, na terenie jej znajdowanych. Byli oni protopiastami późniejszych Kurpiów, których nazwa pochodzi od tak zwanych łapci czyli chodaków z drewnianego, łyka które nosili na nogach, zamiast innego obuwia. Zresztą sami siebie nazywali zawsze i nazywają dziś: puszczakami.

W późniejszych wiekach uciekał tu może niejeden, bardziej niespokojną, hardą i buńczuczną obdarzony duszą, przez którą naraziwszy się prawu — w puszczy szukał ostoi. Chłonęła ona i przyjmowała gościnnie te różnorodne żywioły, a pomie-

Pomnik powstańców .z r. 1863 w Myszyńcu, pow. Ostrołęckiego.

Pomnik Stacha Konwy w lesie jednaczewskim pow. łomżyńskiego, poświęcony z wielką uroczystością w r. 1922 w obecności tysięcy Kurpiów. Nopis głosi: »Tu spoczywa bochater kurpiowski Stach Konwa. Zginął śmiercią chwalebną w r. 1733.

szawszy je ze sobą, stworzyła jedną rodzinę puszczańską o tak charakterystycznych cechach.

W lasach tutejszych żyły w mnogości: tury, łosie, sarny, jelenie, dziki, wilki, rysie, lisy, zające, borsuki, kuny, a nad rzekami wydry i wiele dzikiego ptactwa. To też Kurpiki żyli z polowania i z połowu ryb, w które obfitowały ich wody, z podbierania miodu pszczół dzikich, od których roiła się ich rodzinna puszcza i ze zbierania płodów leśnych: jagód, grzybów, orzechów.

Ich lekkie, miękkie obuwie, ułatwiające bieganie i skradanie się w gąszczach leśnych też wdrapywanie się na drzewa, wyrobiło w nich giętkość a zwinność, zaś ciągłe stykanie się z dzikim zwierzem i tropienie go po wertepach, wyćwiczyło ich w odwadże i nauczyło radzenia sobie w każdej potrzebie. Obcowanie z przyrodą, oddychanie świeżem, żywicznem powietrzem, umacniało ich zdrowie, co było też nie bez wpływu na kształtowanie się dodatnio ich dusz. Swoboda, niezależność, sprawiły, że hart ducha, poczucie godności i sprawiedliwości, szlachetność i gościnność oraz wielkie umiłowanie ojczystych stron, stało się ich naturą. Wesoły i sefdeczny, śmiały, prawdomówny, zdolny bystry, spostrzegawczy Kurpik potrafił jednak być milczącym, zawziętym i mściwym i w rhyśl starej zasady: „ząb za ząb, oko za oko" — dochodzić „krwinami" swych krzywd. Ale bór swój kochał zawsze i gotów był w obronie jego życie położyć, różnym najeźdźcom zawsze bohatersko stawiając czoło.

Puszcza Kurpiowska, dzieliła się na większą nadnarwiańską t. z. „zieloną*, która za dawnych polskich czasów, jako królewszczyzna, należała do ks. Mazowieckich, a potem do królów polskich — i na mniejszą, nadbużańską, tak zwaną „białą", należącą ongiś, jako „biskupczyzna** do biskupów płockich. W obu częściach wolna, leśna ludność nie znała „pańszczyzny** ani żadnego przymusu, uważając się za lennych współwłaścicieli boru. „Bór królewski i my królewscy[1]* — zwykli mówić osobie. Tylko, gdy do umyślnie zbudowanych .dworków drewnianych zjechał król wraz z dostojnikami na łowy, Kurpie obowiązani byli nieść im w tem wszelaką pomoc oraz dostarczać siana dla koni.

A pomoc ta była -wydajną, gdyż, jako lud myśliwski znali oni tajemnice puszczy i zwyczaje jej dzikich mieszkańców, a od dzieciństwa zaznajomieni byli też ze strzelbą.

Ojciec, idąc na polowanie, brał ze sobą synów od najmłodszych lat, a gdy nauczyli się już obchodzić z bronią i potrafili podejść i wytropić zwierzynę, każdemu kazał iść w inną stronę, skąd wieczo-

Pomnik Stacha Konwy]:wykonany z drzewa 500 letniej barci; posiada u góry wnękę z$figórką Chrystusa »frasobliwego«, zaś po bokach wycinanki kurpiowskie, rzeźbione drutem i malowane na niebiesko. Cokół nakryty jest daszkiem na opaskach ozdobnych. 11 góry pion rzeźbiony ze starodawnym krzyżem kurpiowskim.

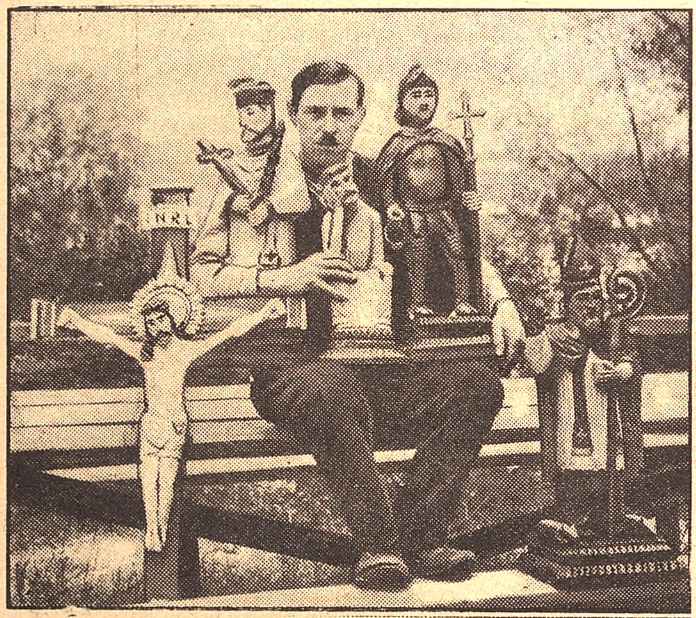

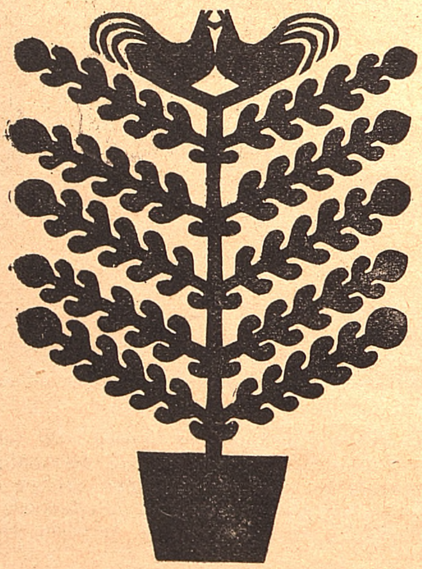
Typy Kurpiowskie ze wsi Lipniki pow. Ostrołęckiego

Domorosły rzeźbiarz Kurpiowksi

Dwie wycinanki Kurpiowskie zrobione we wsi Kadzidło.

Procesja w Lipnikach.

Wszystkie fotografje zamieszczone w tym numerze wykonał badacz kurpiowszczyzny Adam Chętnik z Nowogrodu Łomżyńskiego.

Grajek kurpiowski

Piękna Kurpianka

rem wróciwszy, obowiązani byli przynieść ze sobą zabitą zdobycz. Kładł też ojciec na wysokiem drzewie kawałek chleba lub wieszał go na sznurku, a głodny dzieciak póty nie mógł go spożyć, aż celnym strzałem nie strącił go sobie na ziemię. To też w7 — 8 roku życia chłopcy umieli już strzelać, a nawet coś niecoś upolować. „Strzela jak Kurp" — mówiło przysłowie i nic dziwnego. Nieraz nie potrafił się on podpisać piórem, lecz pierwsze litery imienia i nazwiska wybijał doskonale na tarczy kulami i na turniejach i różnych uroczystościach na dworach panujących popisywali się Kurpie tą umiejętnością. Dziś z żalem biedacy wspominają sobie te dobre, dawne czasy:

„Hej nie taka nasza ziemia
Jak była przed laty.
Już tych wielkich borów niema
W zwierzynę bogatych.

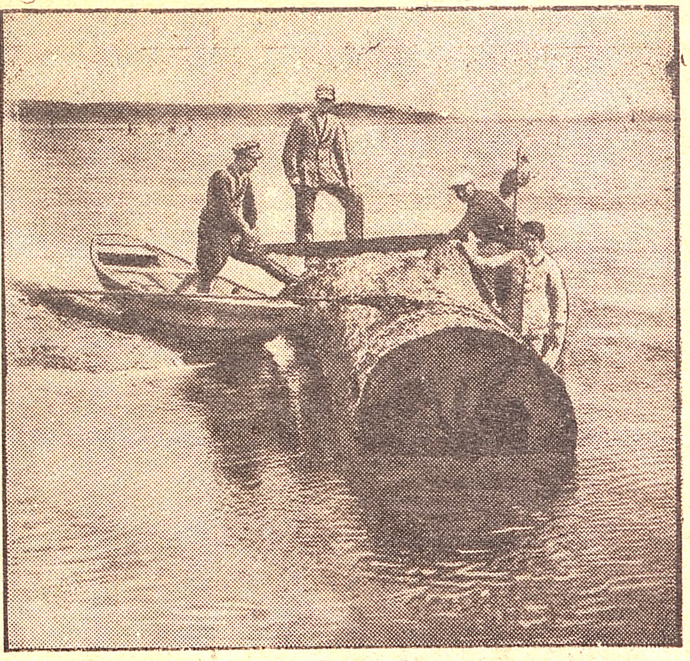

Kur pianki w. strojach uroczystych ze wsi Lipniki

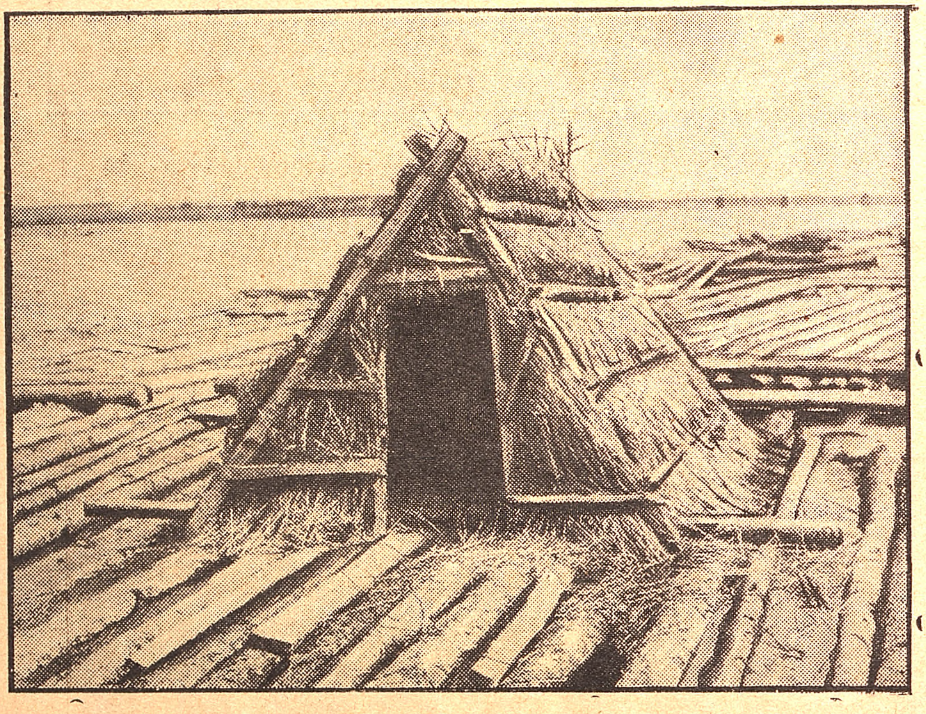
I choć niebo się rozgwieżdżą
W piękny mrok zimowy
Żaden król tu nie przyjeżdża
Z Warszawy na łowy“.

Umiejętność strzelecka przydała się Kurpiom i w czasie wojen. Z bronią w ręku występowali oni często przeciwko najazdom na ich lasy i dzielnie odpierali kilkakrotnie Szwedów za Jana Kazimierza i za Zygmunta III. Największe jednak zwycięstwo nad Szwedami odnieśli w r. 1703, kiedy rozgorzała w Polsce wojna domowa między dwoma pretendentami do korony królewskiej: Augustem II Sasem, popieranym przez Niemców i Moskali, oraz Stanisławem Leszczyńskim, za którym stała większość społeczeństwa polskiego i Karol XII, król szwedzki. Nie wiedzący nic o tych walkach, a pamiętni przeszłości, Kurpiki, napadli na idących przeciwko Sasom, przez puszczę, ku Toruniowi, Szwedów i porobiwszy zasieki i okopy, ustrzelili osiem tysięcy najlepszego wojska, tych „czerwonych djabłów", jak ich, dla barwnych żupanów, nazywali.

Ucieszeni zwycięstwem taką oto o tych walkach śpiewali piosenkę:

Olbrzymi, kilkusetletni dąb czarny, wydobyty z koryta rzeki Narwi, gdzie leżał dziesiątki, a może i setki lat.

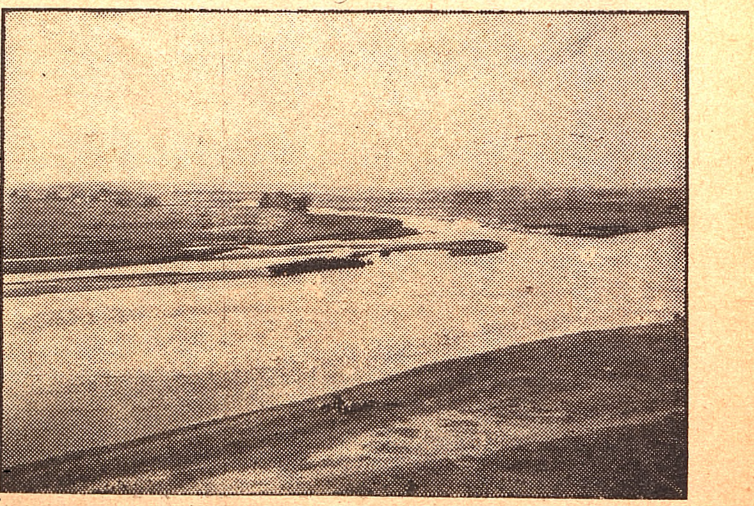

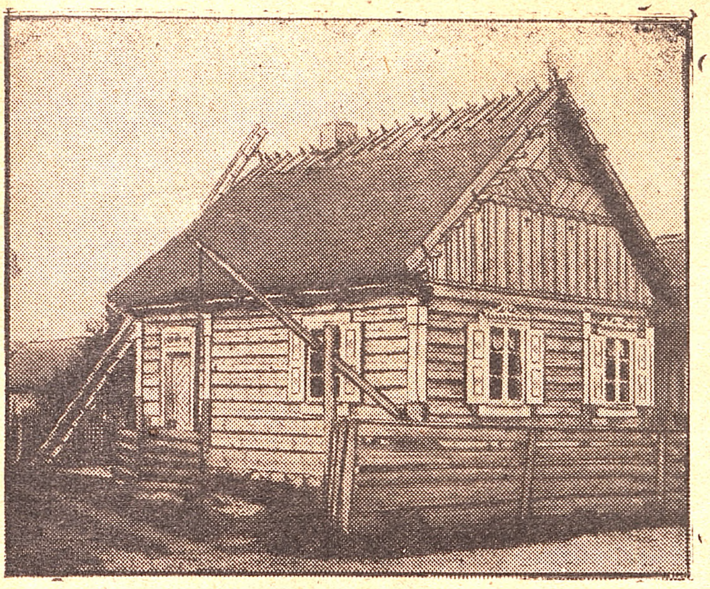
Buda oryli, czyli robotników spławiających tratwy. Oryl mieszka w nich i sypia podczas kilkoty go dniowej. «pływankh.

„Na Kopańskim moście
Stali dziwni goście
I fuzyje mieli.
O tem nie wiedzieli
Że Kurpie też mają
I tęgo strzelają.
Choć Myszyniec płonie
Od rzuconej drzazgi
My j? na swym zagonie
Zbijem Was na miazgi".

Dziwną koleją losu w kilkanaście lat potem Kurpie walczą znów, lecz tym razem przy boku znienawidzonych Szwedów. Przykre to było, ale wytłomaczono im ich poprzednią omyłkę i wiedzieli już, że trzeba poprzeć swego, Polaka i katolika — Stanisława Leszczyńskiego, który kandydował na króla, gdy po śmierci Augusta II, syn jego August III ubiegał się o tron polski, wspomagany zbrojnie przez niemiecko-rosyjskie wojska. Niestety bitwa zakończyła się zdradą zawziętych Szwedów, którzy opuścili swych ochotniczych sojuszników. Prażeni zewsząd kulami Kurpie walczyli dzielnie do ostatka, lecz zostali doszczętnie wybici, a wódz ich Stach Konwa żywcem poj-

Widok na dolinę rzeki Narwi i Pissy z wysokiego brzegu Nowogrodu. W oddali widać wioski i bory kurpiowskie.

Chata kurpiowska z rzeźbionemi «śparogami» u szczytu dachu

many zginął bohaterską śmiercią. Gdy obiecywano mu wolność, jeśli przejdzie na stronę Sasów, odpowiadał tylko: „Róbcie ze mną co chcecie, ale ja przysięgi nie złamię i z wrogiem się nie połączę". Powieszono go na najbliższej sośnie i w tem też lesie przez współziomków swych został pochowany.

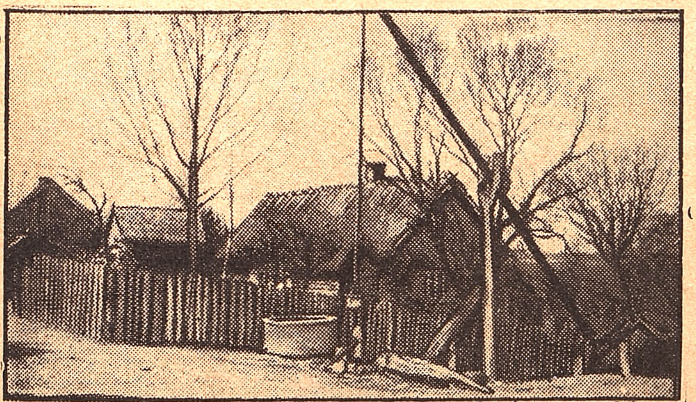
O tych walkach ze Szwedami krąży po dziś dzień wiele opowieści wśród ludu puszczańskiego, a o ich bohaterze Stachu Konwie taką śpiewają piosenki:

„Nasz Konwa, to nie król szwedzki —
Co to nie wart torby sieczki,
Bije tęgo, strzela lepiej —
Kaj i wilka wnet oślepi
A tyż Sasów nie żałuje
Tylko z strzelbą ich częstuje.

Oj złapili, go złapili
Żywcem wiencej nie puścili
Boże, daj mu zmiłowanie,
Za Twą wiarę bił się Panie".

Ochoczy do wojenki i wybitki, wierni zawsze ojcu-królowi i swej matce-Polsce, brali też Kurpie czynny udział w wojnach z Moskalami w r. 1794 za Kościuszki i w wojnie napoleońskiej w r. 1809 z Austrją. „Jako dzielny 1 waleczny lud" tworzyli oni 6 Pułk Strzelców Pieszych Księstwa Warszawskiego.

W rewolucji Listopadowej 1831 i w powstaniu Styczniowem r. 1863 walczyli o niepodległość Polski

Zagroda kurpiowska w Nowogrodzie

przeciwko wojskom moskiewskim. Organizował ich Z. Padlewski, który został powieszony przez Moskali w Płocku, a o którym pisała nasza poetka M. Konopnicka:

A w Zielonej, Myszynieckiej
„Hukają puszczyki —
To Padlewski Zygmunt dzielny
Zwołuje Kurpiki.

Partyzanci mieli doskonałe schronisko i kryjówkę w przepaścistych, głębiach kniei. W jej zarosłych, niedostępnych zakątkach, dzień i' noc kuto swobodnie i oprawiano na sztorc kosy, oraz reperowano umiejętnie wszelką broń palną.

Po klęskach naszych rząd rosyjski zemścił się na puszczy i jej bohaterskich mieszkańcach, odbierając im strzelby, jak również nakazując masowy wyrąb co najgrubszego starodrzewia oraz przetrzebienie gąszczy i zarośli, aby na przyszłość tak przerzedzona i przejrzysta, nie mogła służyć żadnemu buntowniczemu ruchowi, za bezpieczne asylum.

Stara, opuszczona bużnica w Nowogrodzie — zabytek dawnego budownictwa drzewnego

„Hej bracie! łza łzę goni,
Serce z żalu pęka,
Już Kurpik nie ma broni,
Las pod zwierzem stęka.

Hej, mają mi zabrali
Gwintówkę z lotkami
I jeszcze się naśmiewali
Com ją żegnał łzami."

Pieśń ta jest wymownem potwierdzeniem powyższego.

Bujny, pełen naturalnych skarbów las, lecz porosły na piaszczystej, sapowatej, podmokłej glebie nie kusił do karczunku i uprawy. Toteż za dawnych dobrych kurpiowskich czasów rolnictwo, poza siewem lnu| i tatarki, prawie tam nie istniało. Każdy stawiał sobie budę gdzie i jak chciał. Ukochana opiekuńcza puszcza dawała dość żywności na codzienną potrzebę. Spryt i zgrabne ręce sprzyjały też samowys-

tarczalności. -Co się dało, to majstrowano własnym przemysłem na miejscu, a czego brakowało, a było nieodzownie, jak sól, proch, a nawet i strzelby dostarczali przyjezdni kupcy za płody miejscowe: za miód, wosk, ryby, łój, skóry, futra, bursztyn, smołę.

Kto nie mógł polować, ten miał możność łapania zwierzyny w sidła lub zająć się rybactwem. Puszczańskie jezioro Krusko, dziś zwane Serafinem, słynęło ze złotycn karasi, w Narwi pełno było ogromnych, na łokcie mierzonych szczupaków, rzeczka Pissa roiła się od węgorzy. Łowiono je siatkami i ościami lub przez ogłuszenie uderzeniem pałkami w lód i wybieranie półprzytomnych z przerębli.

Dochód zyskiwano też z handlu bursztynami, a specjalni samoucy — geologowie, zwani „bursztyniarzami" umieli zawsze rozpoznać miejsce, gdzie należy szukać tego przezroczystego złota. Stroiły się weń Kurpianki, po obrobieniu go na prymitywnych

Lecz głównem zajęciem po myślistwie była .gospodarku pszczelna, a ściślej mówiąc, to społeczność puszczańska dzieliła się zasadniczo na dwa zawody: strzelców i bartników.

Ich żywicą i miodem pachnące bory i łąki kwieciste — były od niepamiętnych czasów ulubionem siedliskiem pszczół, ich królestwem wybranem, gdzie w dziuplach spróchniałych drzew gnieździły się ich miljony i radosnem brzęczeniem zapełniały puszczę.

Trzeciem podstawowem zajściem nadnarwiańskich puszczaków było spławianie na tratwach drzewa do Torunia, czyli tak zwana „orylka". W walce z żywiołem wodnym znajdowali nieraz śmierć ludzie, toteż oryska piosenka śpiewa:

„Płaczą dzieci, płacze żona
Bo oryla niema doma"

Wieś Ptaki nad rzeczką Pissą dopływem. Narwi

tokarkach na paciorki, naszyjniki i medaljony, a skarb państwa ciągnął pokaźne zyski, do 400 tysięcy dukatów rocznie z kurpiowskiej kopalni bursztynów.

Łąki dostarczały siana na paszę i podściółkę, drzewo — opału i materjału na budowlę, sprzęty domowe oraz obuwie, len siany, wełna owcza i futra zwierzęce — ubrania, tatarka i płody leśne pożywienia, a łąkowa ruda żelazna, przetapiana z pomocą węgla drzewnego w specjalnych kuźnicach — żelaza, z którego zdolni kowale wykuwali narzędzia różne, broń, gwoździe i kotły, tak zwane „gropy" do gotowania strawy.

Węglarze i smolarze zajmowali się wypalaniem węgla, wytapianiem smoły ze szczep sosnowych i pędzeniem z żywicy tempertyny, co też było źródłem zarobku.

Dzisiaj Kurpie straciwszy „puszczę[11] zajęli się z konieczności rolnictwem na lichych, z karczunku, jej pozostałych gruntach ornych oraz hodowlą bydła, ptactwa domowego, a także pszczół dzikich, które z początku uparcie uciekały do lasu, lecz wreszcie dały się obłaskawić i obsadzić w sztucznych ulach z kłod i pni drzewnych, a szerokie łany gryki, łąki, rozległe wrzosowiska, tworzą sprzyjające ku temu warunki. Pozatem trudnią się wyrobami z drzewa, koszykarstwem i tkactwem, do czego Kurpianki są bardzo uzdolnione

Ktoby chciał zapoznać się z Kurpiami, ich puszczą, dziejami i zwyczajami, ten musi się zapoznać z liCznemi książkami ich badacza *A.* Chętnika

REDAKTOR i WYDAWCA: J. GRABOWSKI

Drukarnia Braci Albertynów, Grochowska 121